

Славко Ж. Станојчић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
slstanojcic@gmail.com

Приказ
UDC: 811.163.41'37(049.32)

Марина Николић, Светлана Слијепчевић Бјеливук, СРПСКИ ЈАВНИ ДИСКУРС У ПАНДЕМИЈИ

Београд, Институт за српски језик САНУ, 2022, 210

Материја ове монографије, објављене као 33. књига у едицији „Монографије“ Института за српски језик САНУ и посвећене веома актуелној теми, ауторки Марине Николић и Светлане Слијепчевић Бјеливук, разврстана је у седам глава: 1. Увод, 2. Теоријско-методолошки оквир, 3. Речник, 4. Лудички карактер дискурса, 5. Метафоре у јавном дискурсу у пандемији, 6. Манипулативне и персуазивне стратегије у јавном дискурсу и 7. Закључак. Темељним методолошким приступом ауторке су анализирале и обрадиле све аспекте употребе јавног српског језика/дискурса (лексички, фразеолошки, стилски, текстуални, невербални) у периоду пандемије ковида 19, дакле, у периоду од 2019. године до данас. Фокус је, наравно, на самом термину, именици – ковид 19, који је као реч страног порекла доспео у наш јавни језик/дискурс онога тренутка када је објава о појави овог вируса пренета преко средстава масовног информисања, а до тада је био коришћен искључиво у медицинској терминологији. Оно што се одмах може приметити, како су и саме ауторке навеле, јесте да је термин прошао кроз модификације појавног облика од момента његове употребе у јавном дискурсу, како у језичкој употреби код нас тако и на глобалном нивоу.

Ауторке већ на самом почетку, у уводној речи, постављају оквир термина који обрађују и указују на то да се он мора посматрати у оквиру ширег контекста у ком се јавља, а то је контекст термина коме и припада – термин пандемије: „Пандемија није реч коју користимо олако или безбрижно. Ова реч, уколико се злоупотреби, може изазвати неразуман страх или неоправдано прихватање да је борба готова, што води до непотребне патње и смрти“, речи су званичника Светске здравствене организације Тедроса Адханома Гебрејесуса, приликом проглашења пандемије. Пандемија, болест, страх, паника, смрт, злоупотреба, борба – у питању су кључне речи,

речи које су обележиле читав јавни дискурс од новембра 2019. до данас. Ова књига бави се карактеристикама јавног дискурса на материјалу српског језика у периоду пандемије ковида 19“ (7). Овако постављен оквир је погодан да читаоца уведе у шири контекст функционисања појма ковид 19 и омогућава јасну перцепцију његове употребе у јавном језику.

Ако обратимо пажњу на прагматични ниво употребе ових термина у језику, оно што ауторке наводе јесте да је прво што се може приметити употреба метафоре у сврху подизања значаја ових термина, а она се користи на тај начин што се појам ситуације у којој се јављају већ у самом старту изједначава са појмом ратног стања. Оваква употреба, са становишта социolingвистичке и критичке анализе дискурса, има за циљ да у говорном односу на релацији говорника и саговорника код саговорника изазове стање страха, како би саговорник (у овом случају саговорници, односно „публика“ којој се он обраћа) што озбиљније перцепирао само обраћање и нове термине усвојио са нарочитом пажњом. Што илуструју следећим примером: „Крајем марта 2020. године, у време ванредног стања, које је на територији Републике Србије проглашено 15. марта, др Предраг Кон, члан Кризног штаба за сузбијање заразних болести, током конференције за штампу, на питање новинара да ли се струка пита за увођење мера против вируса, одговорио је да „на стручњацима јесу препоруке мере“, али да „власт доноси одлуке“, те додао следеће: „Ова ситуација је изазов за све нас, ми смо у једном рату, ово јесте ратно стање, ја сам војни епидемиолог, као мајор сам изашао из војске“. „Довођење у везу сузбијање ширења вируса који изазива ковид 19 са ратним стањем (а често и борбом) коришћењем различитих метафора и метафоричких израза постаће доминантно обележје јавног дискурса у периоду пандемије“ (9).

Ауторке истичу: „Како је питање моћи централно питање критичке анализе дискурса (КАД), а неретко се истиче како она на основу ауторитета, статуса и утицаја омогућава појединцима (и институцијама) доминацију и контролу над подређеном групом (Machin, Maug 2012: 24), у овом истраживању водили смо се начелима пониклим управо из оваквог приступа, који испитује функционисање моћи у дискурсу. КАД посматра језик као средство конструисања друштвене стварности. Водећи лингвисти сматрају да је сваки дискурзивни догађај обликован ситуацијом, институцијом и друштвеном структуром, али и да је тај процес двосмеран – истовремено и сам дискурс трпи утицај ових трију обележја (Fairclough, Wodak 1997: 258). То су били разлози да се у овом раду из угла критичке анализе дискурса проучава српски јавни дискурс у време пандемије, изазване наглом појавом и ширењем болести ковид 19“ (10).

2. Јасно дефинисани циљеви овог истраживања су кључни и они потврђују да су ауторке приступиле обради теме крајње озбиљно у оквиру теоријско-методолошке поставке. Циљеви које су одредиле су следећи: „1. утврдити одлике српског јавног дискурса у периоду пандемије, нарочито

на лексичком и фразеолошком нивоу, будући да су промене изазване пандемијом овде најочитије; 2. анализирати остала језичко-стилска средства карактеристична за српски јавни дискурс у посматраном периоду; 3. разоткрити сугестивна средства и указати на стратегије убеђивања и манипулације; 4. пружити интерпретацију добијених резултата како би се указало на коришћење неравнотеже моћи.“ (16). Овако дефинисани циљеви су ауторкама омогућили да дају прецизан опис и анализу српског јавног дискурса у периоду пандемије као и да утврде који су све механизми коришћени у стварању нових речи те да одреде степен имплицитног и манипулативног карактера језичке поруке која је била упућена примаоцима од стране надлежних, како у сфери политике, тако и у сфери медицине.

Корпус који је коришћен при илустровању је такође адекватан, ауторке су се користиле грађом из новинских чланака, телевизијских емисија (информативног карактера), вести и интернет платформи, а временске одреднице испитиване у овом истраживању су дијахронијског карактера – представљају период од саме појаве ковида 19 у свету, односно од 2019. године и обухватају период од 2020. до 2022. године, дакле, читаве две године колико је ковид 19 трајао у Србији.

Упливом нових речи у лексички фонд српског језика, било да се оне јављају као адаптиране или неадаптиране позајмљенице, морфо-синтаксичка структура језика примаоца се неминовно мења, што последично доводи и до промена у самој језичкој структури комуникативног система, овај аспект није занемарен у истраживању ауторки и оне на одговарајући начин наводе какве последице тог процеса могу бити следећом тврдњом: „Без обзира што монографија није замишљена као нормативни приручник, свесно је коришћен прескриптивни метод, пре свега у оним сегментима који се тичу правописа (у потпоглављу 3.6). Коришћењем прескриптивног метода, давањем нормативних препорука и указивањем на кршење норме у домену правописа, учвршћујемо ортографску норму српског језика, што је веома важно, будући да је она у периоду пандемије била и остала најнестабилнији део стандардног српског језика, што се највише примећивало на самом почетку пандемије (Језикофил 2020; Јовановић 2020; Николић, Слијепчевић Бјеливук, Новокмет 2021 и др.)“ (32).

Ауторке указују на специфичну језичку појаву која се јавља у доба пандемије, коју су такође констатовали и лингвисти у свету, појаву *технолекта* који се дефинише на следећи начин: „Неки истраживачи се терминолошки различито, али суштински заправо врло слично односе према специфичном језику пандемије називајући га технолектом ковида 19 (Belhaj 2020). Јединице технолекта ковида сачињавају појмови из конкретних специјалних области (здравствене заштите, медицине, права, социологије), из медија, са друштвених мрежа. Технолект се дефинише као „избор лексичких и дискурских средстава, својствених једној или другој сфери људске активности. На тај начин, писмена и усмена комуникација,

укључујући научну терминологију, научне текстове, а такође и баналну лексику и популарну терминологију улазе у састав технолекта. То није засебан језик, супротстављен обичном језику, већ је симбиоза разних језичких средстава и начина њихове употребе“ (Messaoudi 2010: 134, према Буцева и др. 2021: 72). Технолект ковида је сет лексичких и дискурских пракси карактеристичних за пандемију, која је довела до промене представљања људи у својим активностима, понашању и друштвеним односима, интензивним засићењем језика новим значењима и лексемама (Belhaj 2020: 37). У односу на речник, технолект ковида је шири и обухвата и дистинктивна дискурсна обележја јавног језика у пандемији“ (33–34). Из ове дефиниције се јасно може закључити да је ефекат који је пандемија ковида 19 имала на понашање и животе људи који су њоме били угрожени оставила трајне последице, не само на навике и живот уопште, већ је у великој мери утицала на сам језик као систем међуљудске комуникације, што отвара нове нивое лингвистичке анализе комуникативних система који дубоко задиру у домен психолингвистике и когнитивне лингвистике, које проучавају вербално-бихевиоралне обрасце понашања, како на индивидуалном, тако и на колективном нивоу.

3. Следећу целину ове монографије представља детаљна анализа читавог речника који је био доминантан у време пандемије. Ауторке су истакле какве су се све промене одвиле на плану лексичког система српског јавног дискурса, из ког су регистра најфреквентније доспеле нове речи и како се променила структура вербалних језичких асоцијација. Као илустрацију наводе Торнову констатацију о постојању *корона језика* који се манифестује на три нивоа – „Торн (Thorne 2020a) издваја три нивоа развоја специфичног корона језика (при чему је фокус на лексци и жаргону): 1. медиализација речника (medicalisation of vocabulary) у јавном језику; 2. стварање нових речи и израза (rapid creation of neologisms) од стране појединаца; 3. институционални дискурс специфичан за представнике власти (government strategic slang)“ (36).

Из претходно наведеног јасно можемо закључити да је медиализација речника доминантна и да је оставила дубок траг у српском јавном дискурсу, највише на колоквијалном и жаргонском нивоу, али са тежњом да се пренесе и на саму језичку норму, на основу фреквенције употребе, тако да ће у будућности бити изазовно одржати њено очување, што представља правовремено упозорење лингвистима којима је очување језичке норме приоритет.

4. Наредна тема коју су ауторке обрадиле у овом истраживању је лудички карактер дискурса, дакле сва обележја која означавају игру речима односно језичку игру, која одражава став говорника, а у директној је вези са стањем и збивањима у друштвеној средини чије су говорници део: „Специфичност ситуација проистеклих из новонасталих животних околности условила је не само нову лексику из области здравља већ и

индивидуалне речи и изразе, који су се проширили на читав јавни дискурс: од политичког и медијског до дискурса друштвених мрежа. Такав прилив језичких каламбура у јавности представља потребу појединца да се ослободи стреса, односно способност људске природе да се ослободи колективног страха, узнемирености и сличних емоција кроз хумор, иронију и сарказам“ (81). Овај сегмент је илустрован бројним примерима који веродостојно представљају својствени самоодбрамбени систем говорника, који се одликује употребом првенствено хумористичних примера употребе термина ковид као што су „*Тојоша корона, ковидиош, штендај короничар, Бања Ковидљача* и многи други“ (83–86).

5. Метафоре које су обележиле српски јавни дискурс у доба пандемије су такође биле тема које су ауторке ове монографије детаљно обрадиле. Већином су окарактерисане као типске, и са становишта семантике одговарају поређењу новонастале ситуације са ратним стањем, природним непогодама, образовним установама, митским бићима и чудовиштима, спортом: „У српском јавном дискурсу у периоду пандемије посебно се издвајају метафоре рата (1), природних непогода (воде – поплава, ватре – пожар, али и неидентификованих природних катастрофа) (2), метафора школе (или факултета) (3) и чудовишта (4), метафора спорта (фудбала, шаха, атлетике, покера или других игара с картама) (5)...“ (98). Све наведено је илустровано бројним примерима, а ауторке основано изводе следећи закључак: „Циљ овог дела истраживања јесте (...) показати да су појмовне метафоре интегрални део манипулативних и убеђивачких стратегија коришћених у представљању (стварне) опасности од вируса, али и у спровођењу мера за његово сузбијање... Према критеријуму преовлађујућих импликација у оквирима које праве, метафоре смо у корпусу поделили на метафоре страха, метафоре потчињености и такмичарске метафоре“ (100–101).

Детаљном анализом, како на лексичком тако и на прагматичком нивоу, ауторке образлажу овакву класификацију и указују на то како се употребом наведених метафора може манипулисати реципијентима. Метафора страха се изједначава са метафором рата: „Најраспрострањенија је метафора рата, иначе веома коришћена и у политичком дискурсу, нарочито у периоду изборне кампање (Слијепчевић Бјеливук 2021: 77). Ова метафора посебну је улогу имала током периода изборне кампање за изборе 2020. године, који се поклопио са пандемијом, јер се показало да је погодна за изазивање примарних емоција попут страха и туге. О разлозима за употребу ратних метафора у литератури доста се разматрало. Често се наводе следећи: 1) начинити ефектни одговор на актуелну кризу, те тако обликовати мишљење јавности; 2) подсетити реципијенте на претходно искуство заједничко за читаву говорну заједницу; 3) успоставити везу између нове ситуације и претходно познате ситуације; 4) објаснити апстрактнију опасност конкретнијом; 5) убедити реципијенте да је опасност по читаву

заједницу стварна (Lacković et al. 2021: 50). Ратне метафоре погодне су са аспекта структуре, са аспекта искуства и на крају, са аспекта емоција. Структурно одговарају организацији основних схема јер се могу лако преликати на различите ситуације – где год постоје супротстављене стране (једна увек представљена као добра и друга као лоша) (Flusberg et al. 2018: 4; Sliški et al. 2009) са различитим међусобно несагласним циљевима, као и хијерархија у догађајима који се одвијају на просторно-временском плану (будући да рат увек укључује више од једне битке, као и некакво стратешко планирање)“ (101–102).

6. У финалном сегменту монографије ауторке обрађују употребу манипулативних и персуазивних (убеђивачких) стратегија у српском јавном дискурсу, детаљном анализом говора односно јавног обраћања политичких чинилаца указују на начине којима се може манипулисати потенцијалним гласачима и на (језичке) тактике које се при таквом начину говора употребљавају. Навешћемо неколико еклатантних констатација, илустрације ради: „Председник Републике Србије Александар Вучић 4. марта 2020. године расписао је парламентарне, покрајинске и локалне изборе за 26. април. Међутим, ванредно стање због пандемије уведено је 15. марта, те су тек по укидању ванредног стања, 6. маја, избори заказани за 21. јун. Сав тај период обележили су грађански протести и велике турбуленције у друштвеном животу грађана, како због политичке климе, тако и због пандемије. У овом периоду, с једне стране, Кризни штаб је доносио препоруке и мере за сузбијање ширења вируса, често контроверзне, понекад и недовољно појашњене, а с друге стране, неусаглашеним изјавама (нарочито ако упоредимо лекаре и политичаре) подривао сигурност код грађана... У намери да задржи власт, владајућа странка неретко је користила медијски простор за политички маркетинг, те тиме и тему ковида политизовала, а мере одређивала у складу са својом агендом, што је и потврђено на материјалу из прве половине 2020. године (Sliški, Đurović 2022), јер моћ управо и лежи у поседовању информација, али пре свега у њиховој интерпретацији и ширењу (Katermina, Yachenko 2020: 66); Као језичка и реторичка средства карактеристична како за експлицитну тако и за имплицитну персуазију издвајају се: аргументација (и квазиаргументација) (која се често експлицира изразима попут Да појасним, Погледајмо следеће...), употреба пасива и уопште обезличених форми, елипса, еуфемизми, реминисценције, емотивно маркирана лексика (нарочито она којом се истиче нпр. оданост држави и нацији и опште добро), игре речи, кључне речи (препознатљиве за одређени тематски оквир), неологизми (Sornig 1989)“ (123–125). Оно што се такође истиче као битно у овом сегменту монографије је веома наглашена поларизација српског јавног дискурса, употреба бинарно-опозиционог пара *Ми* : *Они*, који је карактеристичан за читав период пандемије и семантички се везује за све опозиције друштвеног карактера, биле оне из медицинске или политичке сфере.

7. У самом закључку ауторке као главне циљеве ове монографије издвајају следеће: „1. утврдити одлике српског јавног дискурса у периоду пандемије, нарочито на лексичком и фразеолошком нивоу, будући да су промене изазване пандемијом овде најочитије; 2. анализирати остала језичко-стилска средства карактеристична за српски јавни дискурс у посматраном периоду; 3. разоткрити сугестивна средства и указати на стратегије убеђивања и манипулације; 4. пружити интерпретацију добијених резултата како би се указало на коришћење неравнотеже моћи“ (157). И то потврђују следећим закључцима: „а) Већим делом језичко-стилска средства у српском јавном дискурсу подређена су манипулативној и персуазивној функцији, што значи да су комуникацијска и обавештајна функција замагљене; б) Манипулативне и убеђивачке стратегије развијају се на свим нивоима (лексичком, фразеолошком, стилском, текстуалном, невербалном), а омогућене су на основу ширег друштвеног контекста, заједничког јавним актерима и реципијентима; в) Судионици у јавном дискурсу суочени са новонасталим стресним околностима реагују и језички емоционално-експресивно с циљем ослобађања (себе и других) од колективног страха, па осим комуникативне и манипулативне функције, језик у јавној сфери може имати и лудичку функцију.“ (157)

С правом се може констатовати да је ова монографија од изузетног значаја за нашу језичку заједницу и може послужити као прилог који знатно унапређује наша теоријска сазнања о процесима језичког развоја међу његовим говорницима. Такође нам доноси тачну и прецизну анализу јавног дискурса и указује на актуелне промене којима је српски јавни дискурс био изложен у доба пандемије вируса ковид 19 и омогућава читаоцима да когнитивно перцепирају све (вербалне) тактике којима могу бити изложени у евентуалним сличним ситуацијама у којима се могу наћи, као припадници друштва које се суочава са бројним претњама, како на језичком, тако и на егзистенцијалном нивоу.